

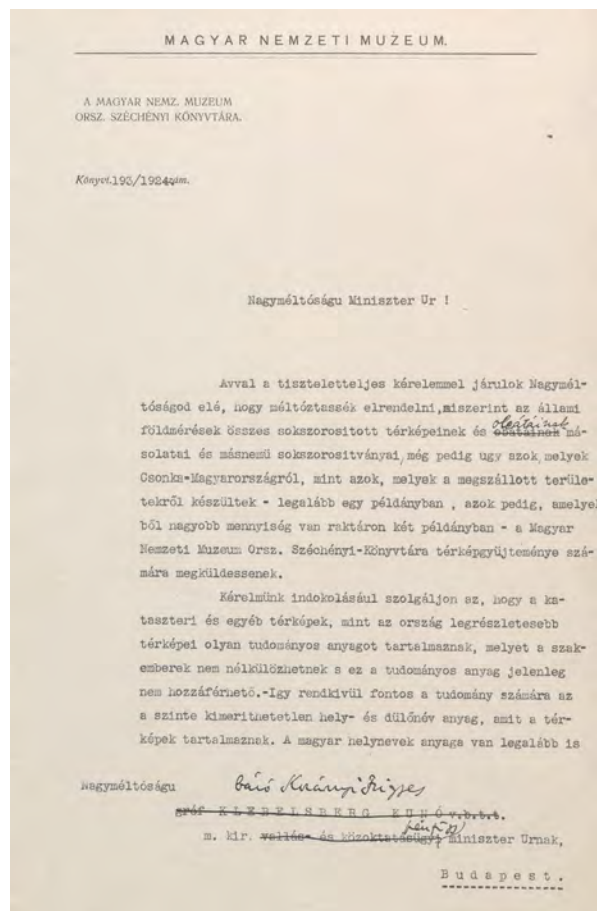
NYÁRÁDI ANNA

Adalék az Országos Széchényi Könyvtár kataszteri térképállományának történetéhez

Lukinich Imre (1880–1950), a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának 1924 februárjában kinevezett igazgatója hamar szembesült azzal a helyzettel, hogy az intézmény anyagi lehetőségeinek beszűkülése folytán az állomány főként adományok révén gyarapítható.¹ 1924. március 24-én azzal a kéréssel fordult Korányi Frigyes pénzügyminiszterhez, hogy az állami földmérések „sokszorosított térképeinek és oleátáinak másolatai és másnemű sokszorosítványai, mégpedig úgy azok, melyek Csonka-Magyarországról, mint azok, melyek a megszállott területekről készültek [...] a Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára térképgyűjteménye számára megküldessenek.” Kérélmét a kataszteri térképek tudományos értékével indokolta, kitérve azok nyelvészeti, településtörténeti, valamint földrajzi jelentőségére, és arra hivatkozott, hogy „hasonló tudományos célra a horvátok már kaptak egy sorozatot a kataszteri térképekből”.² Az igazgató a levelében azt is kérte, hogy a jövőben megjelenő térképekből is részesülhessen a könyvtár, bár a kötelespéldányi szolgáltatás keretében arra amúgy is jogosult volt.³

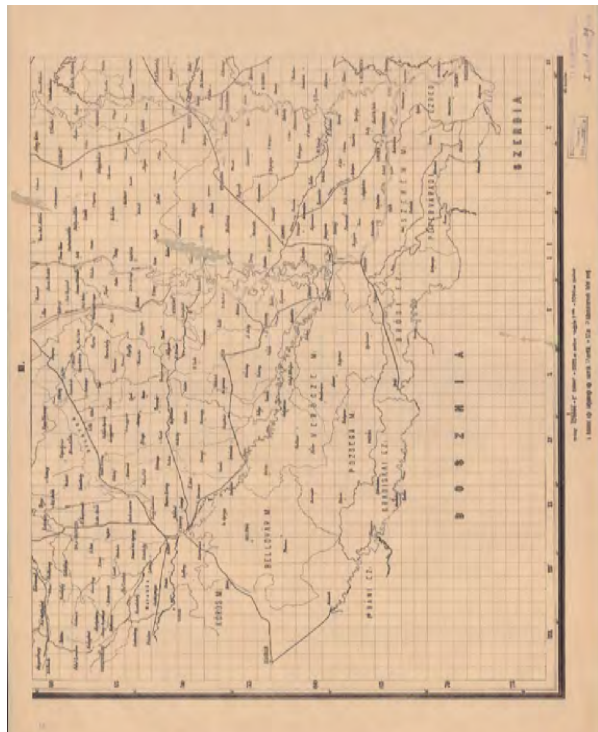
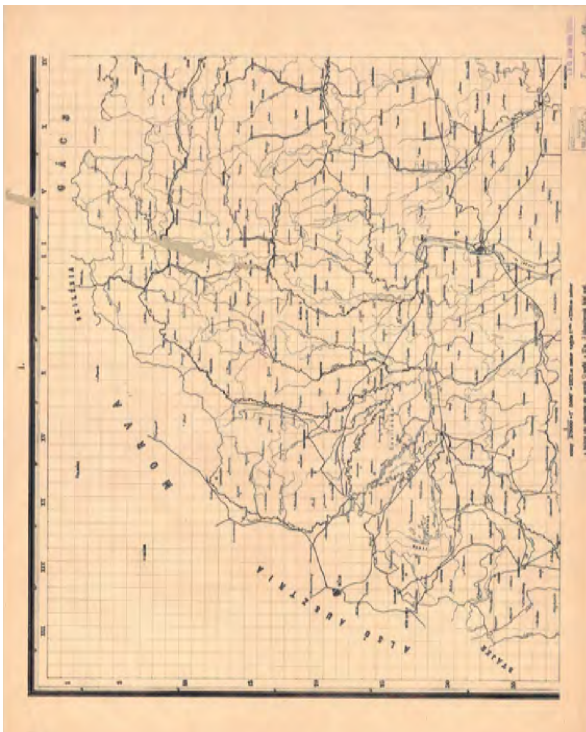
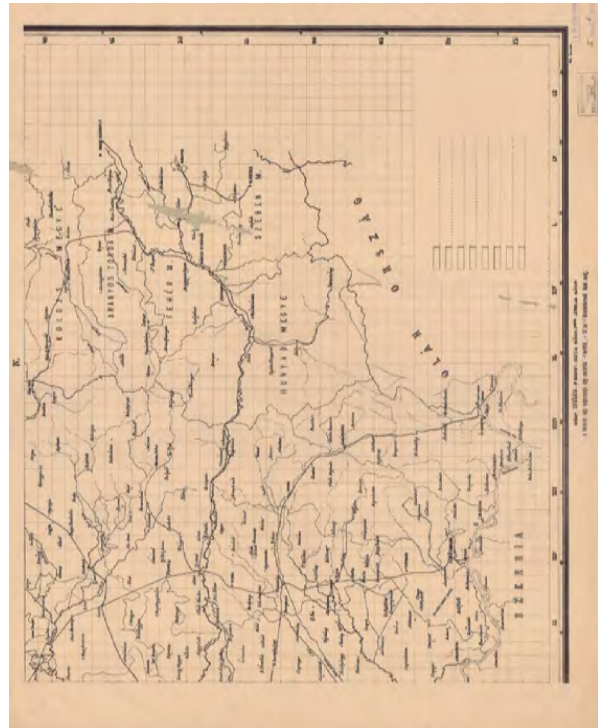
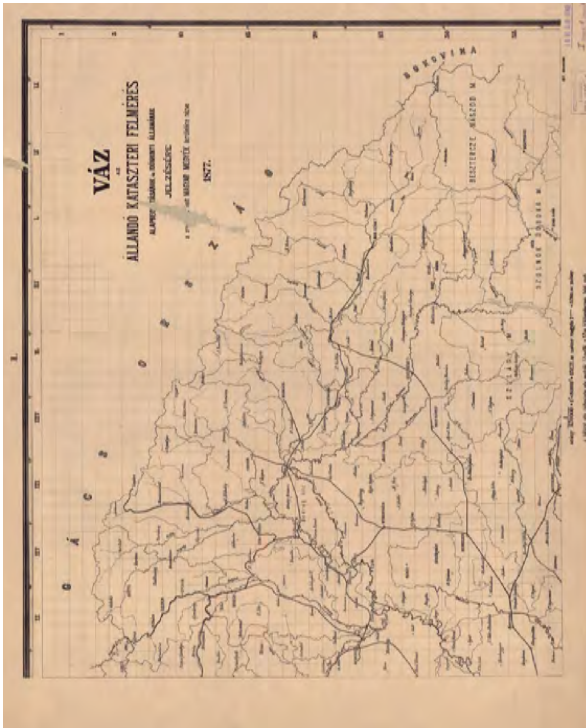
Lukinich a kinevezését megelőzően rövid ideig az Országos Levéltárban dolgozott. 1923-ban nevezték ki igazgatónak, vélhetően azért, hogy a levéltári anyag új épületbe költözését irányítsa.⁴ Bár adódik a feltételezés,

■ Lukinich Imre főigazgató kataszteri nyomtatványokat kérő levelének első oldala, 1924 (OSZK Irattár)

hogy ez alkalommal szerzett tapasztalatokat a térképek – és azon belül a kataszteri térképek – forrásértékéről, megjegyzendő, hogy mivel a levéltár kataszteri gyűjteményét csak később

- 1 Lukinich Imre életrajzát, benne a térképtárra vonatkozó fejlesztési tevékenységét is l. TOKAJI NAGY ERZSÉBET összefoglalójában (tortenet.oszk.hu/html/magyar/05foigazgatok/lukinich.tm, 2020. november 1.).
- 2 Országos Széchényi Könyvtár (= OSZK) Irattár 193/1924. iktatószámú irat. DEZSÉNYI BÉLA: Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1967. Bp., 1969. 124–181. (= DEZSÉNYI, 1969, az ügyirat bőséges ismertetésével); PATAY PÁLNÉ: Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának története (1802–1846). *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1986–1990*. Bp., 1994. 277–297. Vonatkozó hely: 282.
- 3 A kötelespéldányokra vonatkozó törvényi előírások éppen akkor egészültek ki: 1922. évi XX. törvénycikk a nyomdatermékek tudományos célokra szolgáló köteles példányainak beszolgáltatásáról szóló 1897. évi XLI. tc. kiegészítéséről.
- 4 LAKOS JÁNOS: *A Magyar Országos Levéltár története*. Bp., 1996. 198.

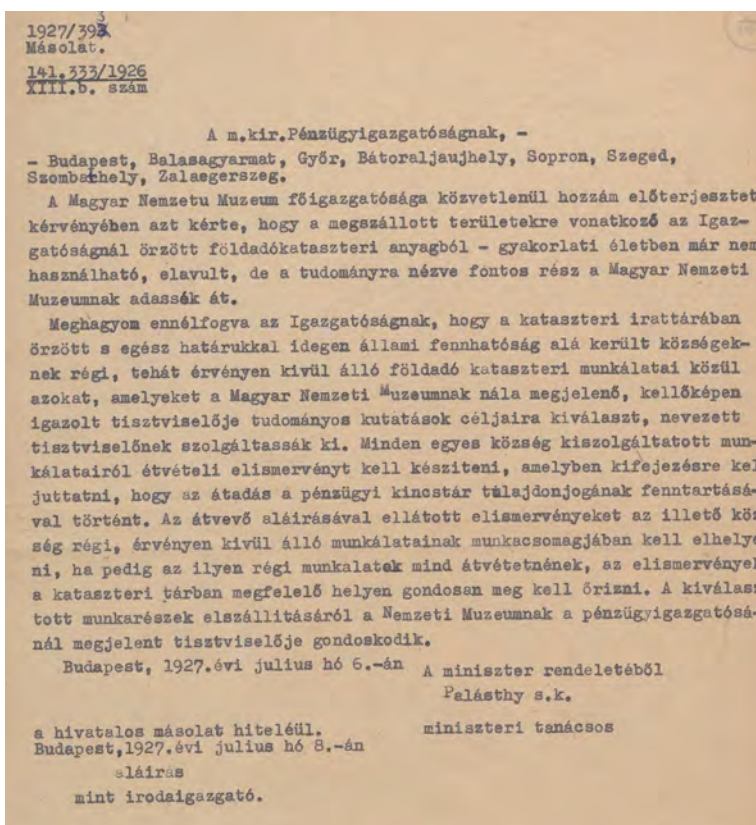
■ A kataszteri felmérés beosztásának és előrehaladásának vázlatja, 1877, 1:576 000, Bp., 1876–1879 (OSZK, TPKT TM 6.241)

hozták létre, a forrástípusra vonatkozó ismereteit elsősorban máshonnan szerezte.⁵

Lukinich a pénzügyminiszterhez szóló levelét előzetesen hivatali felettesének, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójának, Hóman Bálintnak is elküldte, aki támogatásáról biztosította.⁶

A Pénzügyminisztérium hivatalos válasza ugyan csak a következő év elején érkezett meg a könyvtárba, de nem hivatalosan már korábban, 1924. május 8-án is kapott az intézmény térképeket, amint az az Antalfy Andor miniszteri tanácsoshoz május 27-én írt köszönőlevélből kiderül.⁷ Az ekkor átadott nyolc térkép között volt a „Váz az állandó kataszteri felmérés alapbeosztásának és időnkénti államának jelzésére a szorosan vett magyar megyék területére nézve”.⁸

A Pénzügyminisztérium a 79.344/1924. számú rendeletében utasította az Állami Földmérési Térképtárat, hogy az új felmérést követően érvénytelenné vált eredeti térképeket, valamint a sokszorosított térképek egy példányát adja át, továbbá hogy a jövőben megjelenő térképmásolatok egy-egy példányából a könyvtár díjmentesen részesülhessen.⁹ Az így átadott térképek használatát azonban korlátozta a minisztérium: „Megjegyzem azonban, hogy a térképeket és térképmásolatokat a

■ A pénzügyminiszter rendelete a pénzügyigazgatóságokhoz, amelyben a határon túli területek kataszteri anyagát a Magyar Nemzeti Múzeumnak átadni rendeli (OSZK Irattár)

jelzett módon csakis tudományos célú kutatások érdekében engedhetem át, azokról másolatok ki nem adhatók, sem nem sokszorosíthatók, minthogy a kataszteri térképek másolatainak vagy azok kivonatainak kiadási és árusítási joga kizárólag az állami földmérést illeti meg.”¹⁰

A kéziratos térképeken szereplő bélyegzők tanúsága szerint a Földmérési Térképtár 1925. május 15-én elkezdte a térképek átadását.¹¹ Mivel a térképek kizárólag tudományos célból

5 REISZ T. CSABA: Kataszteri térkép- és iratanyag a Magyar Országos Levéltárban. *Catastrum*, 6. (2019) 1:44–52.

6 Hóman Bálint 1924. április 1-én kelt válaszelevele (OSZK Irattár 193/1924).

7 OSZK Irattár 193/1924. Antalfy Andor (1862–1944) a kataszteri felmérés egyik kiemelkedő alakja, ez időben a pénzügyminisztériumi ügyosztály vezetője volt. Számos közgyűjteménynek ajándékozott térképészeti vagy kataszteri vonatkozású iratokat és műveket. Életére és ajándékozásaira l.: SCHMIDT ANKÓ: Egy kivételes karrier: Antalfy Andor pályafutása. *Catastrum*,

8 A nyolc térkép jegyzékét l.: DEZSÉNYI, 1969. 68. jegyzet (175–176.). Az OSZK Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtárának (= TPKT) térképállományában a TM 6.241 jelzet alatt a térkép három példánya lelhető fel, de mindhárom példányon a „A M. KIR. ÁLLAMI NYOMDA TÉRKÉPTÁRA” bélyegző lenyomata szerepel, továbbá a könyvtár 1949. évi növekedénaplójában.

9 A minisztériumi rendelet gépiratos másolata: OSZK Irattár 33/1925. PATAY, 1994. 282.

10 DEZSÉNYI, 1969. 144. a teljes minisztériumi rendeletet idézi.

11 Az átadott térképeken olvasható bélyegzőlenyomat: Kiadott az Országos Széchenyi Könyvtárnak / tudományos kutatások céljára / Budapest 1925 évi Május hó 15-én / M. kir. áll. Földmérési Térképtár / Rolla János / műszaki főtanácsos / térképtár-nok.

voltak hasznosíthatóak, a következő záradékkal jelölték meg őket: „A sokszorosítás vagy másolat alakjában való érvényesítés joga a m. kir. pénzügyminisztériumnak fenntartva”.

A könyvtár ebben az időszakban Rolla János bélyegzőjével ellátott nyomtatott kataszteri térképeket is átvett, zömében 1880–1895 és 1910–1916 évkörökből, valamint párat 1925-ből és 1926-ból.¹²

A Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatósága 1925. október 12-én kelt felterjesztésében ismételtén kérte a Pénzügyminisztériumtól az elcsatolt területek használatból kivont oleátait.¹³

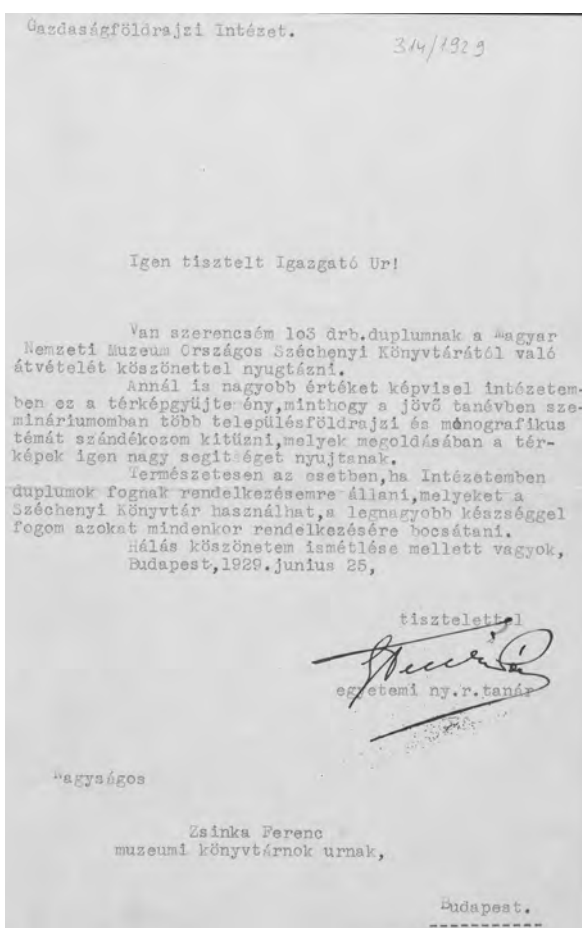
A minisztérium a 141.333/1926.XII.b. számon iktatott válaszában az átadást „előre nem látható eshetőségekre való tekintettel” elutasította, felajánlva azonban annak lehetőségét, hogy tudományos kutatások esetén az állami nyomdában a térképek másolatai a múzeum kiküldöttének rendelkezésére álljanak.

Palásthy Béla, a Pénzügyminisztérium állami földmérési ügyosztályának rangidős miniszteri tanácsosa 1927. július 6-án kelt levelében a pénzügyminiszter rendeletére hivatkozva arra utasította a budapesti, balassagyarmati, győri, sátoraljaújhelyi, soproni, szegedi, szombathelyi és zalaegerszegi pénzügyigazgatóságokat, hogy a megszállt területekre vonatkozó, elavult „földadókataszteri anyagból” azokat, melyeket a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselője kiválaszt, a pénzügyi kincstár tulajdonjogának fenntartásával adják át. Az utasítás szerint a tulajdonjogra vonatkozó kitévelt az átadás-átvételi elismervényben is rögzíteni kellett.¹⁴

Lukinich Imre azonban 1928-ban már úgy vélte, hogy a kataszteri térképek nem tartoznak a könyvtár gyűjtési körébe és azt javasolta a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójának, hogy az újonnan érkező földmérési térképek is kerüljenek át a múzeum néprajzi tárába.¹⁵

A fokozódó raktározási gondok mellett feltehetően közrejátszott ebben az is, hogy a Néprajzi Tár akkori vezetője, Bátky Zsigmond térképészként is tevékenykedett és érdekelt lehetett abban, hogy a néprajzi kutatásokhoz is forrást szolgáltató földmérési térképek átkerüljenek a közvetlen irányítása alatt levő tárba. A térképgyűjtemény gondozója ebben az időszakban Garda Samu volt, aki nyugdíjas önkéntesként tevékenykedett a könyvtárban.¹⁶

Bátky neve egyébként az első világháborút követő időszakban a tervezett térképtár vezetőjeként is felmerült, Melich János könyvtárigazgató javaslatára.¹⁷ 1927. évi munkajelentése arra vall, hogy a kataszteri térképállomány

■ Teleki Pál köszönőlevele az átvett térképekért (OSZK Irattár)

12 Sospataki Viktor által készített összesítés alapján.

13 OSZK Irattár 463/1925. 14 OSZK Irattár 393/1927. (az irat gépelt másolata).

15 PATAY, 1994. 283.

16 PATAY, 1994. 286.

17 PATAY, 1994. 286.

átvételét csak az idő kérdésének vélte, mert a Néprajzi Tár térképgyűjteményéről a következőket írta a Nemzeti Múzeum főigazgatójának: „*Enemű gyűjteményünk kb. 50 000 darab, melynek nagy része különböző letéthe-lyeken van összegyűjtve s egészében átvéve még nincs.*”¹⁸

Nem csak a Néprajzi Tár jutott így térképekhez, mert a Teleki Pál által vezetett Gazdaságföldrajzi Tanszéknek is adtak át duplumokat 1929-ben, valamint kapott belőlük az Állami Térképészeti Intézet is.¹⁹

A Földmérési Térképtár 1930 októberében Nagy József hivatalvezető-helyettes („*műszaki tanácsos, hivatal főnök helyettes*”) bélyegzőjével ellátott nyomtatott kataszteri térképeket és oleátákat adott át. Az Állami Nyomdától is érkeztek nyomtatott térképek a harmincas években, feltételezhetően kötelepéldányként.²⁰

Az 1851–1881 évkörű kéziratos kataszteri térképeket 1942 és 1943 során vezették be a könyvtár növedéki naplójába, olykor darabszám nélkül, a Földmérési Térképtárat jelölve meg származási helyként. Az Állami Nyomdából továbbra is érkeztek térképek a növedéknaplóban szereplő bejegyzések szerint.²¹

1949-ben Varjas Béla, a könyvtár igazgatója a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának jóváhagyásával azt kérelmezte a Néprajzi Múzeum igazgatójától, hogy az „újból felállított” térképtár részére adja át a kataszteri térképanyagot és iratokat, azzal érvelve, hogy azok a földkönyvekkel együtt az Országos Széchényi Könyvtárban levő földmérési térképek kiegészítő részét képezik.²²

Az átadásra 1949 őszén került sor, szinte

egyidőben a könyvtár novemberben bekövetkezett önállósodásával, amelynek eredményeként a továbbiakban már nem a Nemzeti Múzeum szervezeti egységeként működött. Részletes jegyzék nem készült, az viszont ismert, hogy 735 kéziratos térkép, 570 földkönyv, 75 úrbéri perirat és 23 nyomtatott térkép képezte tárgyát (mivel a periratok több térképet tartalmaztak, összesen 2285 térképről van szó).²³

Az OSZK hálózati katalógusa szerint 392 térkép származik a Néprajzi Múzeumból.²⁴ Barabás Jenő munkajelentéséből ismert, hogy 1948-ban a Néprajzi Múzeumban levő kataszteri térképállomány rendezetlen és leltározatlan volt, ezért a következő évre tervezte ennek végrehajtását, ez azonban 1949 júliusában félbemaradt, mivel őt áthelyezték a Múzeumok és Múemlékek Országos Központjába.²⁵ A leltározás félbemaradása az egyik oka annak, hogy az átvett térképeknek csak egy részéről mutatható ki, hogy egykor a Néprajzi Tár, majd a Néprajzi Múzeum térképállományában voltak. A Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivumának térképgyűjteményében jelenleg is fellelhetőek kataszteri térképek.

1954-ben az OSZK Térképtárának állományában összesen 30 822 kéziratos és nyomtatott kataszteri térképlapot tartottak nyilván. A gyűjteményi főcsoportok között ebben az időszakban kéziratos és nyomtatott kataszteri térképek, földkönyvek, térképvázlatok és felmérési iratok szerepeltek.²⁶

A bélyegzők lenyomata szerint a hatvanas-hetvenes években az Állami Földmérési és Térképészeti Hivataltól, majd 1967-től az Országos

18 SZEMKEŐ ENDRE: Térképtár. A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Szerk.: FEJŐS ZOLTÁN. Bp., 2000. 718.

19 A Teleki-féle Tanszéknek juttatott térképekre: OSZK Irattár 314/1929, PATAY, 1994. 283.

20 Például Pécsudvard 1930. évi kiadású tagosítási térképén szereplő bélyegző lenyomata: M. N. MÚZEUM KÖNYVTÁRA Nyomt. Növedéknapló 1930. évi 236. sz. OSZK, NyK Pécsudvard.

21 Például 1943. december 23-án 216 darab.

22 Az önálló gyűjteményi egységként működő térképtár felállítása 1940-re keltezhető, a háborút követő időszakban történt ideiglenes szervezeti összevonás utáni állapotra értendő az „újból felállított” jelzős szerkezet használata Varjas levelében. PATAY, 1994. 287.

23 SZEMKEŐ, 2000. 719.

24 Példaként említhető az 1949-ben átvett K 780 jelzetű, Köröstyént ábrázoló térkép 1857-ből; a hátoldalán látható körpecsétlenyomat felirata: M. NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK KÖNYVTÁRA.

25 SZEMKEŐ, 2000. 718–719.

26 NAGY JÚLIA: Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának állománya és működése. *Földrajzi Értesítő*, 5. (1956) 2:249–254.

Földmérési és Térképészeti Hivataltól érkeztek 1962–1970 évkörű, nyomtatott kataszteri térképek, továbbá a Hadtudományi Térképtárból (ez utóbbiak évköre 1908–1942).²⁷

Az állományrevízió alkalmával készített, 1996. május 21-én kelt térképtári állományösszesítésben 68 116 nyomtatott kataszteri térkép szerepel 3099 településről, 8901 kéziratos térkép 1521 településről, valamint 21 523 Bv jelzetű, birtokvázlatként nyilvántartott kataszteri irat 4724 településről.²⁸

Nyomtatott kataszteri térképek pauszpapír hordozójú másolatai a 2000-es évek elején kerültek a Térképtár állományába a Hadtörténeti Térképtárból.²⁹ Jelenleg NyK jelzet alá soroltak betűrendben, település szerint.³⁰

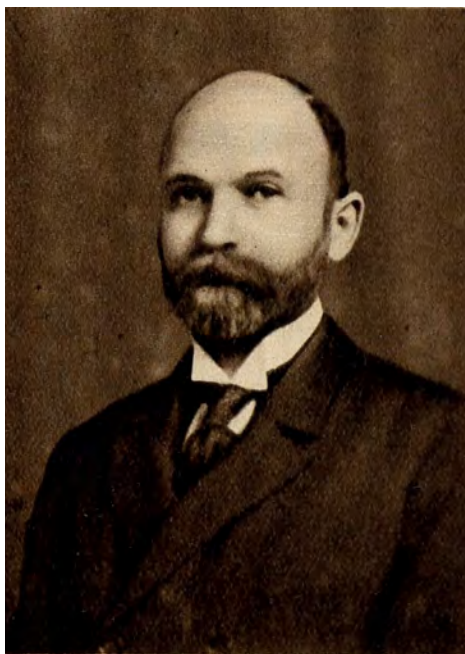
A dülönkénti felmérés térképei jelenleg K jelzet alatt szerepelnek számsorrendben, a nyomtatott térképek NyK jelzet alatt, településnév szerinti betűrendben, hasonlóképpen a

Bv jelzet alatti kirokik, kataszteri térképvázlatok és kataszteri iratok.

A földkönyvek és birtokkönyvek TKI jelzet alá soroltak, a kapcsolódó térkép jelzetszámával megfeleltetett szám alatt.

Az OSZK Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtárának térképgyűjteménye a következő megyékből őriz birtokvázlatként nyilvántartott kataszteri iratokat: Abaúj-Torna, Baranya, Bars, Békés, Bereg, Borsod, Csanád, Csongrád, Esztergom, Fejér, Gömör és Kis-Hont, Győr, Hajdú, Heves, Hont, Jász-Nagykun-Szolnok, Komárom, Moson, Nógrád, Nyitra, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Pozsony, Somogy, Sopron, Szabolcs, Szatmár, Tolna, Ung, Vas, Veszprém, Zala, Zemplén.

A kéziratos és nyomtatott kataszteri térképek egy részének főbb adatai megtalálhatóak az OSZK hálózati katalógusában, a régi cédulakatalógus pedig továbbra is a kutatók rendelkezésére áll.³¹

■ Lukinich Imre (1880–1950) az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója 1924 és 1929 között, a kataszteri térképgyűjtemény megalapozója (Rádióélet, 2. /1930/ 12:20. /márc. 21./)

27 Sospataki Viktor által készített összesítés alapján.

28 Az állományösszesítés jelenlegi őrzési helye az OSZK TPKT térképtári gyűjteményének irattára.

29 Pásztai László szíves szóbeli közlése.

30 Összesen 191 településről (Sospataki Viktor szíves szóbeli közlése).

31 Köszönettel tartozom az OSZK TPKT munkatársainak, Pásztai Lászlónak és Sospataki Viktornak a kutatás során nyújtott segítségükért, továbbá a Gyarapítási és Állomány-nyilvántartó Osztály munkatársainak, Győri Lucának, Hum István Balázsnak és Kaposváriné Dányi Évának.